

Елизабета Шелева (Скопје, Македонија)

Егзилот и носталгијата во опусот на Светлана Бојм

Апстракт: Феноменот на егзилот и емиграцијата (вклучително, внатрешниот егзил) се чини, дека претставува една од парадигматичните и неизбежни теми на научниот интерес, кога станува збор за словенските книжевности. Втемелен во реалниот културно-историски контекст, овој феномен е исто така од незаобиколен интерес во проучувањата од доменот на компаративната книжевност, каде токму процесите на меѓукултурна преселба и пренос имаат витално (дисциплинарно) значење.

Дваесеттиот век започна со утопија, но се заокружи со носталгија! Овој впечатлив и прегнантен опис на парадоксалниот лак, што го измина претходното столетие, и' го должиме на неодамна починатата славистка и компаративистка со меѓународно реноме, Светлана Бојм (1956–2015), во чијшто живот и дело идеално (но, и егзистенцијално) се спојуваат димензиите на личното искуство и академскиот ангажман. Укажувајќи на иманентната врска меѓу носталгијата и егзилот, Бојм воспоставува разлика меѓу два вида носталгија: ресторативна и рефлексивна носталгија. Но, нејзината луцидна констатација, може да се догради со дополнителен – темпорален – аспект, содржан во интерактивниот однос помеѓу утопијата и носталгијата. Имено, носталгијата останува поврзана со темпоралната оска на минатото (минатоста), додека пак утопијата е витално насочена кон темпоралната оска на иднината (идноста). Парадоксално, во нашето скорешно минато, нештата изгледале поинаку «Во времето на идеолошкиот сингулар, нашите утопии беа во плурал» (Катарина Лукетиќ). Отаде, популарниот култ на носталгијата е добре дојден, како безопасен за постојниот поредок, потврдувајќи ги чувствата на резигнација, загуба, болка, немоќ. А, како што укажа Василиј Кандински, «колку позастрашувачки станува светот, толку поапстрактна бидува уметноста»!

Клучни зборови: егзил, носталгија, дијаспора, миграција, Светлана Бојм

Elizabeth Sheleva (Skopje, Macedonia)

Exile and Nostalgia in Svetlana Boym's Essay

Abstract: When it comes to Slavic literatures, the phenomenon of exile and emigration, including domestic emigration, appears to be a never-changing paradigm and predictable subject of research. Having deep historical and cultural roots, this phenom-

enon has clearly been a subject of contrastive literary research which seeks to explore communications and processes of cross-cultural interference.

The 20th century kicked off with utopia and ended in nostalgia. This is how the late internationally acclaimed Svetlana Boym (1956–2015), researcher of Slavic literatures, described the paradoxical path of the 20th century. Pointing out the unison between nostalgia and exile, Boym distinguishes between two kinds of nostalgia, restorative and reflexive. We argue that this constant of a special mental state can be added to the temporal aspect which makes the relationship between exile and nostalgia interactive. It is the temporal axis that links nostalgia with the past (or bygone) and ties utopia with the future. Ironically, in the recent past these things looked differently. As Katarina Luketic said, 'In the time of ideological singular our utopias were manifested as plural.' Hence, the popular cult of nostalgia was desirable as it was safe for the existing order. It conveyed obedience, irreversibility, loss, pain, and disability. 'The more frightening gets the world, the more abstract grows art', said Kandinsky.

Key words: exile, nostalgia, diaspora, emigration, Svetlana Boym

Како што најчесто се случува со писателите, уметниците и интелектуалците, кои живеат во емиграција (доброволен или принуден егзил), така, и Светлана Бојм веројатно е повеќе позната и афирмирана во меѓународните академски и уметнички кругови, отколку во својата родна (матична) јазична и културна средина, Русија.

Со оглед на мојата примарна вокација како компаративист, овој прилог ќе се движи по неколку културни и книжевни контексти, кои се витално поврзани за животот и делото на Светлана Бојм, како и актуелната релевантност на темите, со кои е преокупирано и благодарение на кои е промовирано нејзиното љубопитно (и интермедијално разиграно) творештво.

Проблематиката на егзилот и емиграцијата (вклучително, внатрешниот егзил), несомнено претставува една од парадигматичните појави и теми на научниот интерес, кога станува збор за проучувањето на словенските (но, не само словенските) книжевности.

Втемелени во реалниот културно-историски контекст, овие феномени не можат да се изостават од доменот на проучувањата, неизоставно врзани со сфера на компаративната книжевност, според која, токму процесите на меѓукултурна преселба и пренос имаат витално (дисциплинарно) значење.

Потврда на фактот, дека миграцијата претставува голем и несомнен предизвик не само за припадниците на словенскиот книжевен круг, е токму неодамна објавената книга на италијанскиот учен А. Њиши «Креолизација на Европа» (2014), чиј поднаслов гласи токму «книжевност и миграција».

«Да се биде вистински писател и мигрант значи да се биде главата на мејнстримот на нашето време» – пишува Њиши (на стр. 189), препознавајќи во овој феномен «рушење на затворениот, златен и аристократски мит за Одисеј» (стр. 114), во светот, каде всушност «сите сме странци, едни на други».

Вообичаено, писателите и, воопшто, уметниците во егзил – своето искуство на прогонетост го сметаат за привремена состојба, од која на крајот сакаат да се ослободат, исто онака, како што претходно, сакале да се ослободат од своето потекло. Кај палестинскиот поет Махмуд Дарвиш, меѓутоа, гледаме сосема поинаков пристап – каде што егзилијарноста станува главна сигнатура (на неговиот) на авторскиот идентитет, но и на самиот човечки интегритет. Во една од своите песни, тој

буквално пишува «Без прогонство, кој сум јас?». Егзилијарноста не е повеќе проклетство, туку доживотен креативен challenge / предизвик, дури и нешто што, на крајот од краиштата, може да се претвори во нова апологија, apology of non-placedness (placenessless) или апологија на без-месноста. Можеби, оваа синтагма ќе ви звучи многу поетски, ама јас ја пронајдов во инспиративниот текст на палестинската авторка Самира Каваш, објавен во хрватското списание «Треча»¹. Макар што нејзиниот текст е феминистички ориентиран, тој сепак е воедно близок и до реторичкото прашање од парадигматскиот стих на Дарвиш: «without an exile who I would be».

Ќе продолжам во истиот, хеуристички заводлив, прашално-реторички дух: дали е возможно, ние (и тоа, особено, жените, за кои Вирџинија Вулф, отпорано велеше дека «немаме татковина») постојано да се наоѓаме и постојано да живееме во еден вид на невидлива дијаспора? Имено, можно е да се живее во буквална дијаспора и вашите лични документи тоа убаво да го покажуваат, значи, да имате странско државјанство и адреса на престој; но, исто така, може да се живее и во невидлива дијаспора – во рамките на сопствената култура и земја на потекло, а да не се поместите ни десетина или стотина чекори надвор од (роднокрајните државни) граници. Тоа е нечујната «драма во загради», која однатре, болно не' пече и разјадува, а ја споделувале иако далеку еден од друг, еден Франц Кафка, или Сигмунд Фројд, или Александар Тишма (и тројцата – дали само случајно? – Евреи, според своето потекло, не секогаш лагодно опкружени со разнојазични културни средини), култниот писател Томас Бернхард, когашто, поради беспопштедно искажаниот критички однос кон својата културна средина, самите Австријци го «почестиле» со погрдната титула Nestbeschmutzer (оној што плука по своето гнездо, одн. потекло) – како, и редица други, во својата матична култура, «не сосем прилагодени» автори, и, според сопственото самочувство, духовни егзиланти. При тоа, да не забораваме, дека дури и реномираниот бугарски учен Цветан Тодоров, поради неговата одлука за трајна преселба во Франција и преминувањето на француски јазик, неговите сонародници, исто така, го сметале за «родо-отстапник» (одродбеник, тој што се откажал од своето потекло).

И токму ова, ни се чини, е идеална прилика и момент, етимолошки да бидат разграничени неколкуте сродни или комплементарни термини, кои често, но не секогаш и точно, кружат меѓу луѓето од нашата сфера и наизменично се употребуваат во денес актуелниот жаргон на егзилот, дијаспората, бездомноста и повеќедомноста.

Терминот «дијаспора» – има свој етимолошки корен во природните науки, поточно, во ботаниката, каде означува распрснат дел од растение, прилагоден за миграција и бесполово размножување. Можеби, најиконичната претстава и егземпларен пример за дијаспора денес потекнува од типичниот пејсаж на вестерн филмовите, во форма на tumbleweed, односно, малото, тркалезно жбунче од трња, кое се превртува над правливиот пат на напуштениот или злокобно испразнет мал град, таинствено зафрлен во пределите на Дивиот Запад. Отаде, можеби и не е сосем прашање на коинциденција, фактот што најпопуларните претстави на дијаспората и Америка се појавуваат заедно, во пар, на филмското платно, како и на «платното» на нашиот владеечки, колективен имагинариум. Зборот (лексемата) «дијаспора», ако/кога е напишан(а) со голема буква се однесува на распрснувањето на Евреите од Палестина (од библискиот период) или на корпусот Евреи, кои денес живеат вон Израел.

¹ Види: *Kawash Samira*. Nacija, mjesto, bez-mjesnost. In: *Treća*. Zagreb. 2003. Br. 1.

Кога е напишана со мала буква, упатува на дисперзија надвор од традиционалната Татковина (проследена со ширење и на сопствената култура) или живот како малцинство окружен со локална хомогена група

Егзил / егзодус – е термин со примарно теолошко значење – однесувајќи се на самиот (библиски опишан и раскажан) изгон од рајот (за христијаните) или, изгонот (егзитот) на Евреите од Ветената земја.

Миграција – се однесува првенствено на групна селидба (преселба), инаку, изворно потекнува од областа на биологијата, каде го означува/опишува феноменот на преселба на птиците во зимскиот период (а, неодамна, на мое изненадување, открив една статија, што говореше за неочекуваната и забрзана миграција, овојпат, на шумите во САД, и тоа, одново, во правец кон запад). Денес, миграцијата се опишува како преселба (релокација), спроведена првенствено од економски и културно мотивирани причини (за постигнување оптимален личен раст и развој).

Во овие рамки, се воспоставува уште една поделба:

– емиграција (исселување, поттикнато главно од политички причини)

– имиграција (доселување) – при кое се остварува извесна предност на теренот, за која духовито сведочи Горан Стефановски, препознавајќи една црта од менталитетот на Англичаните, кои себеси главно се гледаат и доживуваат како доселеници.

«Дваесеттиот век започна со утопија, но се заокружи со носталгија!» Токму овој луциден и прегнантен опис на парадоксалниот лак, што го измина претходното столетие, и’ го должиме на Светлана Бојм (1959–2016), прерано починатата славистка и компаративистка со меѓународно реноме, во чијшто живот и дело идеално (но, и егзистенцијално) се спојуваат димензиите на личното искуство и академскиот ангажман.

С. Бојм е афирмирана дијаспорична писателка, професорка и уметница, од еврејско потекло, која на возраст од 19 години, како студентка, ќе се пресели од својата татковина Русија и родниот град, Санкт Петербург во САД, каде ќе го помине најголемиот дел од својот академски и творечки живот. Таа студирала, магистрирала и докторирала на најугледните универзитети во Бостон и Харвард, каде подоцна и самата ќе стане истакната професорка по славистика и компаративна книжевност, плоден и познат научник, драмска писателка и мултимедијална уметница. Нејзиниот живот е сурово прекинат во зенитот на креативниот набој, како последица на канцер и таа умира на 56 годишна возраст во Бостон.

Во 1997 г. во Пуерто Валарта, С. Бојм за првпат собира група од 12 компаративисти, кои во текот на тродневен семинар, одржан во рамките на првиот собир на АКЛА (Американското здружение за компаративна книжевност), ќе го тематизираат феноменот на постмодерните утопии. Нејзиниот прилог, насловен како «Дијаспорични сеќавања: Пост-комунистичката носталгија и естетските соништа», се повикува на претходно соопштените идеи од нејзиното дело «Заеднички места: Митологии на секојдневниот живот во Русија» (објавено од Harvard University Press, во 1994 г.), кое за прв пат ќе понуди рамка и лексикон, за адекватно опишување на пост-советската реалност и збиднувањата после комунизмот. Со текот на годините, С. Бојм ќе ја прошири својата анализа – вклучувајќи ги во неа литературите и културите на Источна Европа – во периодот по паѓањето на Берлинскиот ѕид, што, конечно резултира со појава на нејзината најпрочуена книга «Иднината на носталгијата» (The Future of Nostalgia, кај издавачот Basic Books, во 2001).

Но, во 2007 год, Бојм дополнително ќе објави уште еден, понов есеј «Носталгијата и нејзините незадоволства» (по моја иницијатива, преведен и на македонски јазик и објавен во «Наше писмо»), каде одново го истражува утопиското сеќавање на предметите и минатото, доаѓајќи при тоа до прилично парадоксалниот заклучок, врзан за синусоидата на заемните смени помеѓу утопијата и носталгијата, т. е. цикличноста на движењето напред-назад, а, уште повеќе, за неочекуваниот «имиц» на крајот на векот, кој, после се', испаѓа, оти е далеку повеќе конзервативен, или, макар, резигниран, отколку неговиот (сопствен) почеток:

«Дваесеттиот век отпочна со утопија, а заврши со носталгија. Оптимистичката верба во иднината стана надмината, додека носталгијата, за добро или за зло, никогаш и не излезе од мода, останувајќи неверојатно современа (...) Јас би ја дефинирала носталгијата како копнеж по домот, кој повеќе не постои или воопшто никогаш и не постоел. Носталгијата е чувство на загуба и изместување, но, таа е, исто така, и романса со сопствената фантазија. Носталгичната љубов би можела да опстане само во една врска, што е на далечина».

Концептот на носталгија според Бојм е заснован на следните три клучни елементи: «Најнапред, носталгијата не е антимодерна: таа не е нужно спротивставена на модернитетот, туку е негова врсничка (современичка). Носталгијата и напредокот се како др. Џекил и мр. Хајд: двојници и огледални слики, еден на друг.

Второ, носталгијата делува дека е копнеж по едно место, додека таа е, всушност, копнеж по едно друго време, времето на нашето детство и побавниот ритам на нашите соништа.

И, трето, според моето мислење, носталгијата не секогаш е ретроспективна: таа може исто така да биде и проспективна. Фантазиите за минатото, предодредени од потребите на сегашноста, имаат директно влијание врз реалноста на иднината».

Патем, кога сме веќе тука, еден од можните одговори на прашањето: кога и зошто темите на домот и носталгијата им станаа толку важни на современите претставници на академијата, го пронаоѓаме меѓу самите ефекти и последици од модерната ера – како што своевременно беше укажано од страна на германскиот филозоф, Мартин Хајдегер. Уште на почетокот од 20 век, тој тврдеше дека модерната ера придонесува, најголем дел од времето, сите луѓе да се чувствуваат бездомно. Но, и речиси еден век подоцна, во својот програмски насловен есеј «Никој не си е дома», Charles Leadbeater, ќе запише, дека ние денес живееме во «неспокоен свет, што поттикнува носталгија», за да продолжи со интересната констатација, дека «Токму сега, домот ни значи толку многу, бидејќи голем број од луѓето чувствуваат, оти врската со него им ослабува... плус, многумина од луѓето се чувствуваат изместено, не само во буквална, туку и во фигуративна смисла на тој збор».

Но, да се вратиме повторно на Светлана Бојм, и нејзината занимлива типологија на двата различни модуси на носталгија, што таа за прв пат ја воведува како плазибилна алатка за изнијансирано проучување на самиот феномен (на носталгија). Имено, С. Бојм прави суптилна разлика помеѓу ресторативна носталгија (обележана од сопствените традиционалистички и конзервативни поаѓалишта и заради тоа блиска до рецентните феномени на националистичка и религиозна обнова), од една страна и – рефлексивна носталгија, од другата страна, како вид на прогресивен, проспективен, често критички и само-иронично определен пристап кон својот «објект» на чезнеење.

«Наместо магичен лек против носталгија, јас нудам можна типологија и разлика помеѓу овие два вида носталгија. Ресторативната го нагласува *póstos* (домот) и се обидува да спроведе трансисториска реконструкција на изгубениот дом. Рефлексивната напредува кон *álgos*, самиот копнеж, та иронично, сетно, очајнички, го одложува враќањето дома. Овие поделби не се апсолутно бинарни, и некој секако би можел да направи посуптилно мапирање на сивите зони по работ на имагинарните татковини. Ресторативната носталгија не се мисли себеси како носталгија, туку по прво како вистина и традиција. Рефлексивната носталгија домува во амбивалентноста на човековото копнење и припадност и таа не се срами од контрадикициите на модерноста. Ресторативната носталгија ја заштитува апсолутната вистина, додека рефлексивната ја доведува под сомнеж.

Ресторативната носталгија се наоѓа во сржта на актуелната религиска и национална обнова. Таа познава две важни сценарија – враќањето кон корените и заговорот (конспиративноста). Рефлексивната носталгија не следи едно единствено сценарио, туку ги истражува начините за населување на многу места истовремено, замислувајќи и различни временски зони. Таа љуби детали, а не симболи. Во најдобар случај, таа може да претставува етички и творечки предизвик, а не само предтекст за полноќни меланхолии. Додека ресторативната носталгија финансира со реконструкција на симболите и ритуалите на домот и татковината во обид да се освои и специфицира времето, рефлексивната носталгија ги негува расклиманите фрагменти на сеќавањето и го деморализира просторот. Ресторативната носталгија се сфаќа себеси смртно сериозно. Рефлексивната носталгија, од друга страна, може да биде иронична и исполнета со хумор. Таа ни открива, дека копнежот и критичкото мислење не се спротивставени еден кон друг».

Да се обидеме сега да ги сумираме најзначајните моменти во концептот на носталгија, како доминантен културен и уметнички модус на 21 век, онака како што за прв пат го разработува токму С. Бојм:

1. Носталгијата е, пред сè, обележана од цртата на негативитет. Носталгијата е базично испровоцирана од загуба и преселба. Ако се потсетиме на претходно искажаните премиси на Бојм, «носталгијата е дефинирана повеќе како “романса со нашата сопствена фантазија”, отколку како нечија реална и актуелна дом/овина (и татковина). Покрај тоа, не смееме да го забораваме и тоа, дека носталгијата е всушност копнеж (мечта) за дом, кој «повеќе не постои или пак никогаш воопшто и не постоел», што понатаму значи дека овој дом самиот по себе е / останува неповратлив и, по дефиниција, необновлив.

2. Како второ, може да се обидеме етимолошки да ја расчлениме самата лексема «носталгија». При тоа, доколку истата ја презапишеме, како н(ОСТ)алгија, испаѓа дека самата носталгија, однатре, ја инкорпорира или е неразделна од источноста (ориенталноста), како вид не само географска, туку уште повеќе одлика на специичен менталитет. Така, можеби, и не е само чиста случајност фактот, што значаен број руски, и/ли, воопшто, словенски писатели и уметници (како што е, на пример, еден Тарковски) се забележително обземени и преокупирани од оваа тема(тика). Дури и ако во моментот го оставиме на страна нашето интуитивно втемелено «открытие» за «источната» зачинетост на носталгијата – сепак, во третманот и поимањето на носталгијата на различните континенти, несомнено постојат значајни и историски мотивирани културолошки разлики. Така, на пример, според укажувањето на Франческа Мари, носталгијата не е добредојдено чувство во една култура, како што е американската. «Носталгијата не беше при-

годна за една нација, која постојано беше и се наоѓа во движење, со цел да ги помести сопствените граници, и не беше пригодна за едно место, каде богатството не беше наследено, туку најдено, се' додека бевте подготвени да гледате (барате) доволно далеку».

3. Доколку понатаму ја развиваме почетната и бинарно заснована релација од влијателниот есеј на С. Бојм, паралелно со спацијалната определба на утопијата (етимолошки, у-топија буквално значи не-постојечко место), се отвора и можноста за темпорално дополние. Имено, носталгијата е по дефиниција поврзана со минатото, додека, утопијата, од друга страна, е насочена кон иднината (футуристичкото). Отаде произлегува, дека базичниот темпорален импулс на носталгијата станува самото минато, движењето наназад, во ретроспективен или ретроактивен модус, додека, спротивно на тоа, темелна определба и модус на утопјата претставува иднината или движењето нанапред.

Привилегираниот статус на носталгијата како културен модус на крајот од 20 век, продолжува да биде оперативен и во втората деценија од 21 век, што укажува на тоа, дека современиот миг е детерминиран од пасатизмот – тековната глобална «ретро» ориентација – кон оживување на минатото и негово навраќање, обнова, идилично воспевање.

Во неговата инструктивна книга «Вовед во минатото», хрватскиот филозоф, Борис Буден критички (и по малку подбивно) се осврнува и говори за времето на опсесивниот меморијализам, тенденцијата за музеализација на културата, односно, за «ерата на комеморација», што започнува по конзервативистичкиот пресврт во 80-тите години, падот на марксизмот и исцрпувањето на самата идеја на револуцијата.

«Ние дури и не знаеме, дали минатото се наоѓа пред нас или зад нас, ниту кој е одговорен за неговата вистинитост, ние дури не знаеме ниту дали му припаѓа на општеството на луѓето или на предметите (ибид, стр. 33). Тој додава, дека актуелната тенденција минатото по прво да се восприема како «културална, одошто темпорална категорија» – суштински го обележува «премиот од историја кон меморија».

Откако беше дадена констатацијата дека «во 21 век, миграцијата станува нов вид револуција на 21 век» (како што неодамна изјави бугарскиот учен Иван Красев), дијаспоричната носталгија (со оглед на тоа, што останува најинтимно поврзана со самиот чин на изместување), уште долго време, нема да може лесно да биде избришана или отстранета од глобалната културна (но, и политичка) сцена.

Следејќи ја базичната поврзаност на егзистенцијалното искуство со академското и уметничкото творештво на С. Бојм, на крајот од овој прилог, пред нас неочекувано се поставува и следново прашање, вредно за натамошна дискусија.

И покрај фактот, што С. Бојм беше пример за «доброволен дијаспоричен субјект» (кога, таа, по своја волја, замина од својата татковина и матична културна средина), на крајот, сепак, произлегува заклучокот, дека нејзиниот најзначаен (и пошироко најпознат) придонес во проучувањето на литературата претставува токму книгата «Иднината на носталгијата», впечатлива и по својот необичен, а индикативен наслов.

Дали тоа ја потврдува моќта или доминацијата на привидно старомодниот, иако мошне силен модус на носталгично сеќавање? И како би можеле понатаму да размислуваме за најнефективните облици на дијаспоричен «менаџмент» во рамките на литературата?

Дали можеме да говориме исто така и за среќната дијаспора, растоварена од личните доживувања на загуба, каење или кој било вид социо-културна лишеност, како што е тоа «имплементирано» меѓу добропознатите автори, како што е култниот германски писател, Зебалд (чиј живот и дело во најголем дела беа поминати во Англија), пред него еден С. Бекет – или, пак балканските писатели Александар Хемон (кој дури и премина кон пишување на своите дела на англиски јазик), односно, Дубравка Угрешиќ (која духовито изјавува, дека најдобриот начин, еден човек да се справи со својот егзил, е воопшто да не ни помислува на тоа)? Да го спомнеме тука, како најсвеж пример, новиот роман на бугарскиот автор Захари Карабашлиев «18 проценти сиво», кој се стекна со голем читателски одзив и мошне позитивни критички одгласи во една така разгалена и кон себе самозадоволно свртена средина, каква што е САД (меѓу другото, и на Амазон). Дали можеби и овој автор ни посочува уште една драгоценост (да не кажам, идеална) потврда на синдромот на «среќна дијаспора» – особено доколку знаеме, дека самиот роман се фокусира токму на занимливиот и патувачки (on the road) живот, што го води еден балкански фотограф во дијаспора, како поволно и опортуно искуство. Тука, бездруго, би можеле да го вброиме и Емил Сиоран, вечниот – но, сепак витален песимист, кој своите луцидни белешки за неизлечливоста на егзилот, ги зачинува со оптимална доза на (црн) хумор. Во својот есеј «Измачувањата на доселеникот», Сиоран прегнатно ќе каже «Вљубен во повеќе сукцесивни татковини, тој (доселеникот) нема надеж во ни една».

Доколку одново се потсетиме на есејот на Бојм и персоналниот концепт на носталгија, што таа го развива, одново ќе ја осознаеме не само комплексната, туку и амбивалентна природа на носталгијата, која (барем во примерот на современата носталгија), не треба да се восприема како самата по себе – линеарна или еднонасочна. «Императивот на современата носталгија гласи: да се биде “болен по домот”, но и “болен од домот, понекогаш, дури и во едно исто време” – смета Бојм – на тој начин, потенцирајќи ја важноста на вторичниот (и, доста, неочекуван) момент на “згаденост од домот”, како конститутивен дел од самата носталгија».

Топосот на дијаспорична носталгија станува релевантен и за цела низа книги, што ја истражуваат и сведочат свовевидната антропологија на егзилот, суштествено обележана со бројни автобиографски елементи, како што се тоа, на пример, делата: «Одродениот човек» (1996) од Цветан Тодоров, «Изместен» од Едвард Саид, «Странци, самите на себеси» (1988) од Јулија Кристева (каде, патем, се спроведува ефективна деконструкција на самиот поим на туѓинецот / странецот), «Табу сеќавања. Дијаспорични гласови» (2006) од арапско-израелската авторка Ела Шохат. Како што стојат работите, најверојатно, бројот на дијаспорични писатели и интелектуалци никогаш нема да биде соодветно пресметан, со оглед на тоа, што истиот постојано се менува и расте.

Вредно е, во тој контекст, да се забележи, дека постојат и такви писатели, кои макар што и да не живеат надвор од своите земји, сепак и натаму продолжуваат да творат и пружаат отпор, како автори во внатрешен егзил или «внатрешни емигранти», духовни егзиланти, или неволни отпадници (одметници) од сопствената култура, како што тоа, на пример, беше случај со можеби најпознатиот нивен предок, никаде неприпаѓачкиот Франц Кафка, или, горепоменатиот, а озлогласен «Nestbeschmutzer» (валкач на гнездото), Томас Бернард. Тие остануваат и се доживуваат себеси токму како екстратериторијални, како што сведочи и примерот со италијанскиот учен Армандо Њиши или нашиот прозаист (и сликар) Димитрие

Дурацовски, кој себеси отворено се декларира како апатрид, т. е. човек, чијашто татковина (денес) веќе ја нема, или е непостоечка.

Со оглед на тоа, го посакувал тоа некој или не, феноменот на дијаспорична носталгија ќе опстојува како еден од базичните, било уметнички, било егзистенцијлни предизвици, бидејќи таа е едно од епохалните исходишта на современото доба, обележано од перманентна криза, оскудица, нестабилност и прекарност (неизвесност) на човековите домови (секако, и животи).

Да се биде дијаспоричен, тоа денес се однесува на чувството на при/падност, кое поради низа од околности, останува да биде прашално. Земајќи ги предвид глобалната финансиска и политичка криза, современите луѓе можат да населат (само) привремени, или домови «во наводници», односно прашални домови! Отаде, надградениот поим на носталгија, што неодамна го вовеле С. Бојм, ја покажува својата актуелност денес, како вредна херменевтичка алатка за продлабочено исчитување на современите феномени во литературата и културата.

Тоа, можеби, на прв поглед парадоксално исходиште има и своја подлабока етиологија, што непогрешливо ја препознаваме во прегнантниот исказ на хрватската компаративистка Катарина Лукетиќ, којшто, патем, според својата лаконска определба, неодоливо не' потсетува на кусата дефиниција на 20 век, формулирана од страна на С. Бојм

«Во времето на идеолошкиот сингулар, нашите утопии беа во плурал» – пишува Лукетиќ – и при тоа, не' води до имплицитниот заклучок, оти денес во времето на идеолошкиот плурал, за разлика од претходно, нашите утопии се во сингулар, или одвај постоечки, што за возврат, и следствено на исказот на С. Бојм, всушност, имплицитно значи, дека се умножува бројот на носталгиите.

Отаде, актуелниот и денес популарен култ кон носталгијата, се чини, дека е добредојден, поради тоа, што се смета како безопасен за постојниот поредок, затоа што ги потврдува и «озаконува» како темелни токму чувствата на резигнација, загуба, болка, немоќ. Тоа, можеби, само до некоја мера, важи и за феноменот на југо-носталгија, која беше стигматизирана (или, уште на самиот старт, исклована), како пежоративен поим и првенствено од политички обусловени мотиви, се' со цел да се проскрибира еден (самиот по себе бездруго легитимен) сентимент (како впрочем и секој друг сентимент)

А, како што еднаш предупреди големиот маг на авангардата, Василиј Кандински, «колку позастрашувачки станува светот, толку поапстрактна бидува уметноста»!

ЗАКЛУЧОК

И, да заклучиме: С. Бојм припаѓа меѓу истакнатите припадници на денес ратечкото множество «дијаспорични интелектуалци и писатели», чиишто дела остануваат витално поврзани, проникнати и обележани од нивното персонално искуство и интеркултурална расеаност (дијаспора), надвор од матичната културна и јазична средина.

За овие автори, поради цела низа специфични (лични и историски обусловени) околности, во даден момент, престанало да важи светото тројство на татковината – поточно, она што италијанскиот учен, Армандо Њиши – на духовит и, донекаде, потресен начин – го опишува како единство на «лулката, леглото и гробот». Или, како што малку погорчливо, се изразува романскиот филозоф Емил Сиоран, и самиот творејќи во егзил во Париз, доселеникот е «вљубен во повеќе сукцесивни татковини... (отаде), тој нема надеж во ни една».

На тој начин, дијаспоричните писатели и интелектуалци започнуваат да го создаваат и трајно да го населуваат оној меѓупростор на плодотворно, иако не секојпат едноставно и еднолинеарно, вкрстување меѓу различните култури, што Хоми Баба го именува со тешко преводливата синтагма «in – between», по чиешто рабови и гранични линии ги градат своите нови, и исто така, привремени «adopted homes».

Сепак, да не го заборавиме и фактот, дека писателите (како впрочем и сите останати уметници) отсекогаш во себе го имале автентичниот порив или конститутивната желба – да се биде другаде, или, како што велат Германците, Fernweh, да се појде и отпатува некаде далеку, другаде, да се припаѓа (и) отаде координатите од својата појдовна за-даденост во локалното време и простор! Како илустрација на ова тврдење, на крајот од овој прилог, ќе ги посочиме впечатливите и програмски интонираните стихови од «Татунчо» на Кочо Рацин, во кои лирскиот субјект егзалтирано изјавува дека неговата Куќа е – целиот Свет и, на тој начин, за прв пат во македонската (модерна) литература, го воспоставува незаборавното равенство меѓу песната и светот – како космополитска константа, после која назад враќање нема!

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Boym Svetlana. Nostalgia and Its Discontents. www.iasc-culture.org/eNews/2007_10/9.2C-Boym.pdf

Buden Boris. (2013) Uvod u prošlost. Novi Sad. Kuda.org. 222 с.

Krastev Ivan. The Unraveling of the Post-1989 Order. *Journal of Democracy*. 2016. October. Vol. 27. No 4 . Also available at pescanik.net/raspad-postkomunistickog-poretka/

Leadbeater Charles. Nobody Is Home. aeon.co/essays/why-theres-no-place-like-home-for-anyone-any-more

Mari Franceska. On Homesickness. www.theparisreview.org/blog/2011/11/02/on-homesickness/

Kawash Samira. Nacija, mjesto, bez-mjesnost. In: Treća. Zagreb. 2003. Br. 1. S. 234–245.

Ѓериќ Зоран. (2007) Дом и бездомност у поезији 20 века. Панчево: Mali Nemo. 260 с.

Ѓериќ Зоран. (2007) Са Истока на Запад. Нови Сад. Stylos. 220 с.

Њиши Армандо. (2013) Креолизација на Европа (книжевност и миграција). Скопје. Магор. 200 с.

Шелева Елизабета. (2004) Дом/идентитет. Скопје. Магор. 197 с.

Kirin Renata Jambresic. (2008) Dom i svijet. Zagreb. Centar za zenske studije. 209 с.

Сиоран Емил. Измачувањата на доселеникот. okno.mk/node/64800

Shohat Ella. (2006) Taboo Memories. *Diasporic Voices*. 432 с.

Сведения об авторе:

Елизабета Шелева,
доктор по филологија
редовен професор
Филолошки факултет «Блаже Конески»
Универзитет «Св. Кирил и Методиј»

Elizabeth Sheleva,
Doctor of Philology
Professor
Faculty of Philology “Blaže Konečki”
Ss. Cyril and Methodius University of Skopje
[selieva@gmail.com](mailto:sheleva@gmail.com)